

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

om detta räcker för att vara gnostiker? Sådana frågeställningar är utan tvekan centrala i gnosticismen, men alla religioner och livsåskådningar ställer just dessa frågor och en dualistisk syn på ont och gott finns inte bara inom gnosticismen. Dessutom är det Amorina som ställer frågorna till Johannes och hon är enligt Asklund inte gnostiker.

Begreppet realism definieras inte i avhandlingen utan betydelsen förutsätts vara bekant. Svårigheten är att ordets innehåll är glidande i texten. Realism används i en filosofisk bemärkelse som motsats till idealism, vilket fungerar bra inom ramen för Jean Pauls humorbegrepp, men realistiskt kontrasteras också med romantiskt. I avhandlingen sägs humorn lösa upp spänningen mellan realistiskt och romantiskt. I denna dikotomi blir flera betydelse av realism möjliga, eftersom det här också kan få en litteraturvetenskaplig betydelse, dvs. som en epok, stil eller en hållning till verkligheten. När dessutom hänvisningar görs till annan forskning, t.ex. Hallgren, blir det svårt att förstå vilket realismbegrepp som åsyftas. Det blir inte heller tydligt hur det samhällskritiska draget fungerar i texterna.

Jag skulle vilja sammanfatta med att säga att jag tycker att Jonas Asklunds avhandling är en mycket mångfacetterad, djärv och i många avseenden kunnig för att inte säga lärd avhandling. Min tyngsta invändning rör användningen av Riffaterres metod för lyrik i analysen av tre romantiska längre texter. Jag är också kritisk till definitionen av några begrepp, t.ex. romantisk ironi, och bristen på definition av realism. När det gäller avhandlingens tyngdpunkt, det som är avhandlingens egentliga syfte, nämligen humorn och betydelsen av Jean Pauls estetik i några romantiska texter är jag odelat positiv till de resultat som framkommer. Jonas Asklund har en insiktsfull och nyanserad förståelse för Jean Pauls estetik. Han lyckas med hjälp av Jean Pauls estetiska och litterära texter samt Schuberts *Drömmarnes symbolik* visa på meningsfulla estetiska strukturer i de tre analyserade verken. Han gör i sina komparativa analyser det som på ett yttligt plan tycks vara obegripligt spännande och intressant. Att använda samtidens estetiska och filosofiska skrifter som textnycklar visar sig vara ett sesam öppna dig i många hänseenden. Avhandlingsförfattaren kan också med all önskvärd tydlighet demonstrera att kontextualisering är ett utmärkt analysredskap. Avhandlingen är ett viktigt bidrag till forskningen om de tre utvalda verken. Asklund har fördjupat tidigare forskningsresultat om Jean Pauls betydelse för svensk romantik och genom

att lyfta fram Schuberts bok om drömmar öppnar han nya intressanta perspektiv för svensk romantikforskning. Asklund är inte bara en mycket beläst forskare, utan också en energisk läsare. Inte många ger sig i dag i kast med Jean Pauls snåriga och långa romaner eller som avhandlingsförfattaren lite underfundigt uttrycker det: ”Numera är det förmodligen inte många människor som har en roman av Jean Paul liggande på nattduksbordet”.

Christina Svensson

Nina Björk, *Fria själar. Ideologi och verklighet hos Locke, Mill och Benedictsson*, Wahlströms & Widstrand. Stockholm 2008.

Titeln *Fria själar. Ideologi och verklighet hos Locke, Mill och Benedictsson* markerar att Nina Björks avhandling består av tre delar: analyser av två filosofers och en skönlitterär författares texter. Proportionerligt ägnar Nina Björk cirka en tredjedel av de tvåhundra femtio sidorna åt John Lockes respektive Johan Stuart Mills författarskap och två tredjedelar åt Victoria Benedictssons. För att ge en överblick över innehållet beskriver jag det kapitel för kapitel, eller med Björks benämning, ”berättelse” för ”berättelse”; inalles fem: en om Lockes *Two Treatises of Government* (1690), främst andra delen, *Andra avhandlingen om styrelseskicket*, en om Mills *Om friheten* (1859) och *Förtrycket av kvinnorna* (1869), och tre om Benedictssons roman *Pengar* (1885) respektive *Stora boken*. Den senare utgavs i sin helhet först 1978–1985 och har i skrivande stund utkommit i en ny upplaga.

Redan i förordet klargör Nina Björk den tes som genomsyrar texten från början till slut: människan är en beroende och relationell varelse. Detta understryker hon i kontrast till den i vår tid allmänt spridda föreställningen att hon är oberoende och autonom. Björk hävdar att liberalismen lyckats få nutidsmänniskan att tro på en individuell frihet, men att också artonhundratalsmänniskan anamade denna tro. Björk menar att Benedictsson skriver fram ”ett tidigt liberalt självmedvetande” (s. 177) i *Stora boken*. Det är också utifrån föreställningen om ett sådant Björk behandlar liberalismen, vilken hon därmed reducerar till *en* tanke, den om individens oberoende – eller beroende. Hon är medvetet reduktionistisk, varför jag frågar mig om så mycket ordande och vändande i fråga om liberalismen egentligen är nödvändigt. Björk avfärdar

nämligen liberalismens människosyn redan i förordet: "Vår dröm om individuell suveränitet är en chimär." (s. 10)

Formuleringen är symptomatisk; det handlar om *vår* dröm. Från första stund inkluderar Björk läsaren, och texten rymmer många *vi*. Läsaren tvingas emellertid reflektera över vilka hon inbegriper i detta inkluderande *vi*: författaren och läsaren eller nutidsmänniskan i största allmänhet? Förutom dessa *vi* finns många *jag*; författarens närvaro är påtaglig. Redan i beskrivningen av syftet antyder Björk detta starka känslomässiga engagemang: "Jag kände att det fanns någonting här". Denna känsla initierade till och med själva skrivandet: "Mina erfarenheter av att leva med små barn, min känsla av att vår kultur förnekar människan som beroende och relationellt bestämd", men även "Benedictssons dröm om suveränitet, klimathotet [...], liberalismen som samtidens starkaste strömning". Redan här blir textens riktning uppenbar. Den ska handla om Nina Björk, om Victoria Benedictsson, om liberalism och om nutid. "Men hur göra det? Hur få ihop alltihop?" (s. 11), frågar författaren.

Syfte, metod, material presterar Björk i inledningen i en mening: avsikten är "att undersöka hur glömskan av mänskligt beroende ser ut i just de texter jag analyserar, vad denna glömska får för konsekvenser och vilka intressen den kan tjäna" (s. 15). En följdfråga lyder: hur gör dessa författare när de skriver fram människan som oberoende och okroppslig? Det handlar således om att undersöka hur de går tillväga när de manipulerar och övertalar oss. I fallet Locke och Mill sker det enligt Björk "rent", i fallet Benedictsson "skavigt".

Björk undersöker de idéhistoriska, politiska eller filosofiska respektive skönlitterära texterna för att söka kroppens och beroendets plats. Problemet är att Locke och Mill satte kroppen på undantagets plats – och att Benedictsson försökte göra det samma, men misslyckades. Kropp ska, påpekar Björk, inte förstås som någon konstruktion, något vi påstås välja: "I fokus står i stället de kroppsliga behov som är ovillkorliga; vår kroppens behov av omsorg från andra, samt av mat och vatten. Det är följderna av den mänskliga kroppen som *biologisk situation mer än som flexibel konstruktion* som jag undersöker." (s. 16) Det handlar alltså om "ett slags *mänsklig essentialism*" (s. 25), en sorts materialism.

I inledningen presenterar Björk ett slags liberalismens textkanon och kritik mot liberalismen från bland annat feministiskt och socialistiskt håll. Därutöver introducerar hon Terry Eagleton och Sebas-

tiano Timpanaro och deras respektive materialism. Det är, framhåller Björk, "utifrån denna timpanaroska och eagletonska materialism som jag tänker i den här boken" (s. 30). Deras texter påstås utgöra ett stöd, men behandlas inte vidare. Språkforskaren Timpanaro nämns inte mer överhuvudtaget och litteraturvetaren Eagleton dyker upp först en bit in i sista kapitlet.

Inledningen är kort, vilket betyder att Björk snabbt kommer till skott. Hon ödslar ingen tid på några forskningsredogörelser eller några ingående teoretiska resonemang, utöver sina "medtänkares". Inte heller beskriver hon några historiska kontexter från Lockes 1600-tal, från Mills 1800-tal eller från Benedictssons 1880-tal. För en överblick av det senare hänvisar hon till David Gedins *Fältets herrar* (2004), som sin titel till trots omfattar även fältets kvinnor. Alfhild Agrell, Anne Charlotte Leffler, Stella Kleve (alternativt Mathilda Kruse eller Malling) framskytmår i förbifarten bredvid Victoria Benedictsson också i Björks bok. Emellertid är inte tidskontexten central. Något olyckligt är att då Björk trots det beskriver åttiotalets politiska händelser, hänvisar hon bland annat till representationsreformen; den genomfördes inte 1886 som Björk anger (s. 124), utan faktiskt redan 1866, varför reformen ju knappast utgör kontext i detta sammanhang.

Själva undersökningen inleder Björk med att redogöra för John Lockes "berättelse" om hur det gick till när människan blev fri och jämlik. Den känns igen den från den amerikanska självständighetsförklaringen, från franska revolutionens rättighetsförklaring och från FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna. (På samma vis presenterar Mattias Bengtsson och Johan Norberg Locke i inledningen till sin antologi *Frihetens klassiker*.) I synnerhet ägnar Björk sin analys åt det femte kapitlet, i vilket Locke legitimerar privat äganderätt och ekonomisk ojämlikhet. John Stuart Mills "berättelse" om "det externas skandal" följer. Vari består denna skandal? frågar jag brydd. Svaret är att "det externa ska förstås som medmänniskans inflytande över individen" (s. 82), och detta är skandalöst – om man får tro Mill. I *Om friheten*, som kallats liberalismens bibel, framstår mänskligt beroende som någonting negativt, menar Björk. Räddningen för individen består i att förneka kroppen. För Mill står det klart att den människa som är minst kropp och mest ande också är den friaste och den människa som bör ha störst politiskt inflytande.

Efter dessa filosofiska debatter följer Benedicts-

sons "berättelser". Denna del, den mer renodlat litteraturvetenskapliga, beskriver Björk som "en konkretiserande fallstudie" (s. 17). Hon inleder "berättelsen om en försäljning" med att för första gången referera till tidigare forskning, dels genom att redogöra för hur dockhemstemat i *Pengar* behandlats i receptionen, dels genom att beskriva den tidigare forskningen i en not. Björk ställer frågan om *Pengar* är ett optimistiskt eller pessimistiskt verk och avgör tveklöst: "Drömmen om den fria kvinnan blir ingenting annat än en avlägsen dröm." (s. 133)

Björk gör intressanta närläsningar, även dessa i form av "berättelser", så som exempelvis "berättelsen om hästen". I Birgitta Holms biografi om Victoria Benedictsson från 2007, som Björk refererar återkommande, omtalas denna som den explicit teatrala hästscenen. Efter analys av värde och värdering respektive av sken, förställning och teater följer ett antal rubriker med negativ innebörd: "Drömmen som dog", "Sanningen som försvann" och så "Berättelsen om ett önskat kön". Sistnämnda inleder analyserna av *Stora boken*, som ofta benämnts dagbok. Dess "berättelser" handlar om det negativa i att som enskild människa vara kvinna och om problemen i att tillhöra gruppen kvinnor.

I *Stora boken* strävar Benedictsson enligt Björk efter att överbrygga de hinder som uppstår genom att hon är född till kvinna. Med hjälp av skrivandet, författarskapet, skulle hon nå Georg Brandes som är huvudperson i den sista "berättelsen": den "om en olycklig kärlek". Problemet i deras relation beror på att författaren förväxlas med kvinnan och kvinnan med författaren. Katastrofen sker då skriften invaderas av könet: "När författaren blir en kvinna". Löggen hinner ikapp i mötet, vilket resulterar i en historia om ett sammanbrott – helt i enlighet med framställningen i Holms biografi. Relationen mellan Benedictsson och Brandes relaterar Björk i form av episoder, exempelvis den analyserade kyssen. Benedictsson försöker undkomma ett strukturellt kvinnoförtryck, men misslyckas. Därmed är Nina Björks "berättelse" om Locke, Mill och Benedictsson slut.

I fråga om formalia finns inte mycket att anmärka. Texten är väl korrekturläst, varför det framstår som kuriöst att inledningstextens allra första ord har fel form: "Det texter jag behandlar" (s. 15). Några fel i citaten från *Stora boken* rör sig huvudsakligen om utelämnade kommatecken eller smärre felskrivningar. Vid endast ett tillfälle leder en felskrivning till ett betydelseskiljande: Benedictsson

påstås mana sig själv "för att hålla konvenans", men i själva verket manar hon sig "att hålla kontenans" (s. 197). Det handlar alltså inte om vad som är passande, utan om självbehärskning.

Om språket och stilen däremot finns mer att invända. Björk beskriver Mills språk som ett "bergochdalbanespråk" på grund av att han gör "jämförelser, kategoriseringar och hierarkiseringar mellan högt och lågt" (s. 86). Jag menar att också Björks språk liknar något av en berg- och dalbana genom att det är mycket drastiskt och dramatiskt. Exempelvis beskriver hon en scen i vilken Brandes avfärdar Benedictsson och därpå hennes våldsamma reaktion då hon inser att hon redan är "dömd". "Framtiden är borta. Och hon tackar sin bödel för hans dom." (s. 231) Trots överdrifter som denna flyter språket i en behaglig rytm. Stilen kan emellertid inte rubriceras som sakprosa, vilket framstår som norm i genren, utan som en essäistisk litterär stil, ibland närmast poetisk. Jag ska exemplifiera stilen genom att citera rikligt ur texten.

Mest iögonfallande är ironin, vilken gör att undersökningsobjekten stundtals behandlas raljerande eller nedvärderande. John Locke, som lade grunden till upplysningens kunskaps- och framstegsideal, skriver Björk fram som en finurlig äppeltjuv. Hon utnyttjar nämligen äppelmetaforer i egendomsfrågan, och frågan hon ställer Locke inför är: "hur ska jag kunna äta ett äpple om det inte är mitt?" (s. 57). Lockes teorier beskriver hon även för övrigt med hjälp av äpplen, nötter och ekollon. Björk raljerar också gentemot Mill. Hans förräderi mot feminismen, vilket innebar att han, trots den frihet han tillskriver kvinnan, placerade henne i hemmet, beskriver hon som "ett förvirrat infall av insikt" (s. 119). Mill hade plötsligt insett att någon måste sköta omsorgen om barnen. Även Brandes ger hon en känga. Då han läser Benedictssons analys av deras kyss brusar han upp: "Kanske inte undra på att han blir upprörd. Någoting håller på att gå honom ur händerna. Någon håller på att sluta agera förstörande spegel åt honom." (s. 238) Ironin drabbar till och med Gud Fader själv: "Lockes Gud är en riktig likhetsfeminist" (s. 43) eller "Säga vad man vill om John Lockes Gud, men någon socialist är han i alla fall inte (längre)." (s. 63) Att inta denna hållning gentemot dessa manliga storheter är kanske förutsättningen för att våga gå i dialog med dem. Det är roligt att läsa, men enligt min mening inte att rekommendera i sammanhanget.

Texten är pedagogisk och väl strukturerad. Läsaren lotsas framåt med hjälp av uttagningar, sam-

manfattningar och metakommentarer som ”Till detta kommer vi ha anledning att återkomma.” (s. 50), ”Jag ska förklara vad jag menar” (s. 65) eller ”Vi börjar från början.” (s. 113) Resonemang förväntas, vilket ger tydlig struktur åt läsningen: ”Jag menar att det finns tre övergripande teman i *Om friheten*.” (s. 99), och att det finns *fyra* grundläggande tankar i *Pengar* och *fem* strategier som styrde skrivandet av *Stora boken*. Språket är bildrikt. För att bevisa orimligheten i Mills resonemang att människan kan stå utanför kulturen och välja att ta till sig de delar som passar henne målar Björk bilden av en sockerkaka som faktiskt inte kan *välja* att vara sockerkaka för rån den redan *är* det. Austins teorier om att performativa yttranden med nödvändighet är bundna till en specifik kontext förklarar hon på följande vis: en präst kan inte viga två gosedjur hemma i sin egen säng och få legitimitet för denna handling.

Den pedagogiska anpassningen har emellertid en baksida. Retoriska frågor kan underlätta läsningen, men förvirra om de blir för många. I två näraliggande passager förekommer fem i rad (s. 96 samt s. 98 f). En viss pleonasm också i språket irriterar; jag har satt in parenteser vid åtskilliga ställen med onödigt ordrika beskrivningar. ”Läran om 'the self-made woman' – vad är den värd? Lika bräcklig som en kyckling under en automobils rullande hjul.” (s. 233) Så skriver Björk om den nya kvinnan, och jag som läsare undrar om jag missat någon tidigare referens. Vissa upprepningar blir störande. Exempelvis återkommer samma citat av Eagleton tre gånger (s. 223, 225, 259). Mest graverande är likväl att det essäistiska språket leder till viss oklarhet. *Förtrycket av kvinnorna* är, menar Björk, ”en utvidgning av den liberala mannens revir till att omfatta även det landskap som kallas kvinnlighet” (s. 104). Hon menar att männens revir även ska omfatta kvinnorna. Jag undrar varför hon gör det mer dunkelt än nödvändigt. Just orden *kvinnna* och *kvinnlighet* skyr Björk – ungefär på samma sätt som Benedictsson.

Slände kommentarer är ”Nu börjar det bli tjugigt” (s. 66) respektive ”Om jag hårdrar det” (s. 52). Björk slår fast sin tes gång på gång och hårdrar resonemangen gång efter annan. Sammanfattningsvis är retoriken ironiskt, raljerande, drastiskt, polemiskt och värderande. Texten rymmer inte mycket av resonerande eller vägande för och emot. ”Det är helt enkelt på detta sätt som hon ser mellanmänskliga relationer.” (s. 216) Detta konstaterar Björk kort och gott i fråga om Benedictssons vänskapsrelationer. Påståendet måste proble-

matiseras, eftersom huvudfrågan i avhandlingen just berör relationer. I hennes fall rör det sig främst om relationer till män: Axel Lundegård, Lars Peter Wåhlin, Charles de Quillfeldt och framför allt Georg Brandes.

Från denna övergripande beskrivning av innehåll, språk och stil övergår jag nu till specifika frågor och problematiska enskildheter: syfte och anspråk, metod och material, upplägg, teori och begrepp. Som jag framhållit är syftet ”att undersöka hur glömskan av mänskligt beroende *ser ut*”, ”vad denna glömska får för *konsekvenser* och vilka *intressen* den kan tjäna” (s. 15, min kurs). Ordet *intressen* är symptomatiskt, eftersom Björk överhuvudtaget tänker konspiratoriskt. Exempelvis avgör hon att ”eftersom Locke också legitimerar en praktik av frihet och ojämlikhet *just utifrån* en teori om frihet och jämlikhet gav hans text förutsättningar för att teorin fortsättningsvis skulle kunna existera samtidigt med praktiken” (s. 80). Björk demonstrerar också hur Locke byter argument när de blir obehagliga; därmed framstår han som pragmatiker fullt ut. Överhuvudtaget handlar undersökningen om vad författarna *gör* för att manipulera oss.

Längre fram upprepar Björk syftet med modifiering genom negationer:

”Mitt syfte är *inte* att bygga ett materialistiskt alternativ till den idealistiska drömmen om människan utan gränser, utan *enbart* att diskutera den drömmen i förhållande till vissa specifika texter.” (s. 30 f, min kurs) Den etiska och politiska agenda som Eagletons respektive Timpanaros verk uttrycker kommer dock *i stort* att vara frånvarande i mitt eget, påstår Björk bestämt. Men frågan är om hon inte faktiskt skapar ett alternativ, en utopi, likt Eagletons materialistiska etik: ”I förlängningen av den här avhandlingen ligger en önskan om att återgå till den mänskliga kroppen som grund för politiskt tänkande.” (s. 25) Läsaren frågar vems önskan det är om inte författarens. Oaktat sin påstådda intention talar Björk i politikens tjänst. Texten har en klart uttalad tendens och driver en tes – tesen att människan är beroende och därmed inte fri!

En annan fråga är den om hållning och anspråk. ”Det är med hjälp av dem som jag tänker i den här boken.” (s. 25) Så presenterar Björk Eagleton och Timpanaro och antyder därmed mycket små anspråk för egen del. Som jag just framhållit anger hon därefter att hon inte har för avsikt att skriva fram något alternativ till drömmen om den gränslösa människan, utan att diskutera denna dröm

i förhållande till vissa texter. ”Det är ganska futtigt” (s. 31), konkluderar hon. Jag skulle replikera att frågan om mänskligt oberoende eller beroende ju omfattar allt och knappast kan ens vara futtigt! Mycket riktigt menar Björk att hon med sin text ska skapa ”en djupare förståelse av frågan vad en människa är och kan vara” (s. 18). Såvida man inte lägger till ”i dessa texter” även till denna mening blir pretentionerna enorma! Föreställningen att människan är oberoende och suverän är enligt Björk en lögn, eftersom sanningen är att människan är beroende och kroppslig. Därmed är hennes anspråk att tala i sanningens tjänst, vilket måste anses vara att ha stora anspråk.

Som framgår använder Björk begreppen *sanning* och *lögn* i högsta grad retoriskt. Inspirerad av Eagleton anlitar hon ordet *sanning* utan citationstecken och applicerar det i en mängd betydelser. Vid ett tillfälle upprepar hon ordet tre gånger i en mening – det handlar om ”den sanning [...] som elden tog”, om ”den sanning som ligger i själva handlingen” och om ”sanningen om att hon faktiskt är författare” (s. 240). Likaså ordet *lögn* återkommer hon till i en mängd skiftande sammanhang. I en passage upprepar hon ordet fem gånger – denna gång handlar det om att ”en lögn hinner i kapp”; ”lögnen om att hon kunde skriva sig ur en önskad kvinnlighet; lögnen om att hennes egen vilja och förmåga var det enda avgörande; lögnen om arbetet som ett frihetens rum; lögnen om att hon själv var sin egen herre ock skapare” (s. 225). Orden *sanning* och *lögn* varieras med hänvisningar till vad som är *sant* och *falskt*: ”Men det är inte ett sant svar.” (s. 193) respektive ”Det är falskt i förhållande till verkligheten” (s. 117). Björk låter sig synbarligen påverkas av Benedictssons språk och lånar i stor utsträckning förlagens formuleringar.

Björk avslutar resonemanget om sanning och lögn med en hänvisning till tidskontexten och hävdar att Benedictsson skriver in sig i åttiotalslitteraturens vilja att problematisera förhållandet mellan sanning och lögn. Enligt min mening är frågan om sanning och lögn, respektive om sken och verklighet, snarare tidlös och evig. Så är kampen mellan sken och verklighet minst lika påtaglig i exempelvis Cervantes roman *don Quijote* från sextonhundratalets början. Avhandlingens titelord *ideologi* och *verklighet* skulle med fördel ha kunnat alterneras med motsatsparen utopi och verklighet eller just sken och verklighet. På så vis skulle Björk ha kommit ifrån begreppet *ideologi*, som aldrig blir definierat, och dessutom hade hon undsluppit frågan

om liberalismen överhuvudtaget ska betraktas som en sådan.

Knappast kan metod och material bli tydligare beskrivna än i denna inledning. Emellertid saknar jag en diskussion om urvalet. Lockes respektive Mills texter är ett slags liberala grundtexter eller urtexter i ”berättelsen” om mänsklig frihet och jämlikhet och har ägnats mycket forskning under århundraden. Därför krävs mycket mod – och mycket inläsning – för att ge sig i kast med dem. Varför just dessa texter blir utsatta för granskning diskuterar Björk emellertid inte. Jag frågar mig vidare varför just romanen *Pengar* och varför inte romanen *Fru Marianne* (1887) valts. Björk avfärdar nämligen *Pengar* som en liberal ”berättelse”, men bejaktar romanen om Marianne som en: ”Drömmen om den verkligen fria människan, Benedictssons stora utopi, skulle hon en gång verkligen gestalta. Men det sker inte i denna roman. Det sker i *Fru Marianne*” (s. 173).

Björk säger sig vilja undersöka vilka följder glömskan av mänskligt beroende och drömmen om mänsklig suveränitet kan få i en enskild människas liv. Människan representeras i sammanhanget dels av en romankaraktär, Selma i *Pengar*, dels av en dagboksskrivande författare. Skillnaden mellan dem är uppenbar. Min fråga är om inte den senare roll trots det måste problematiseras. Dagboksskrivaren är ju i visst avseende också en fiktiv gestalt. Dagboksförfattaren Victoria Benedictsson skriver inte konsekvent i jagform, utan varierar med ett tredjepersonsberättande. Detta sker exempelvis i beskrivningen av den första kyssen. Troligtvis för att skapa distans skriver Benedictsson i dagboken (i fetstil i utgåvan): ”Georg Brandes kysste Ernst Ahlgren” (s. 232). Ingrid Primander, en feministisk teoretiker som Björk refererar i förbigående i sin forskningsöversikt, knyter an till den postmoderna teoribildningens nedmontering av dagböckers och självbiografiers förmenta autenticitet. I *Den auktoritativa texten* (1994) hävdar hon inte bara att dagboksanteckningarna är opålitliga; hon läser dem som medvetet lögnaktiga. Mer nyanserat skriver Lisbeth Larsson i sin studie *Hennes döda kropp* (2008) om striden om hur dagböckerna ska tolkas. Under rubriken ”Fragment” diskuterar hon också dagboken som genre och menar att *Stora boken* inte är någon traditionell dagbok. Eventuellt skulle en bättre genrebeskrivning vara arbetsbok. Benedictsson betraktade nämligen sina anteckningar som ett slags räämne till sin litteratur.

Berättartekniskt, narratologiskt, finns enligt

min mening vissa brister i Björks text. Begreppet *berättelser*, som ju hela texten är uppbyggd av, markerar att det handlar om konstruktioner av verkligheten. I konsekvens borde Björk tala om berättarinstansen som *berättarens* i stället för ”den allvetande författarens” (s. 127). Upprepade gånger refererar hon till ”författarrösten” (s. 138) eller till ”den anonyma författarrösten” (s. 143). En komplikation består också i att hon blandar tidsreferenserna tämligen hämningslöst och omfattar nuet och historien samtidigt. Lite abrupt och i förbifarten gör hon en mängd nutidsinscott – om klimathotet och om BNP i världen idag eller om att Locke hör invändningar ”som vi idag ofta är döva för” (s. 60). Omväxlande refererar hon till Benedictssons samtid, till vår samtid, till idag, till nu, och till ett historiskt nu. Resultatet blir en påtaglig diskrepans i fråga om tempus. Samtidigt ger blandningen av tempus liv. Formuleringen ”Locke ska nu” (s. 53) bidrar till att filosofen framstår som levande. Det fungerar också utmärkt väl att ställa de historiska tänkarna bredvid sin tids kritiker så som när Locke konfronteras med sin samtida Robert Filmer.

Metodiskt sett rör emellertid min allvarligaste invändning Björks förhållningssätt gentemot andra forskare. Frågan är i vilken mån det ska betraktas som självständigt eller rent av självsvåldigt. Tydligt framgår Björks vilja till autonomi i förhållande till andra forskare, dels genom att hon placerar översikten över Benedictssonforskningen i en not, dels genom sättet på vilket hon introducerar andra forskare. I noten gör hon en ytterst kort genomgång av de ”viktiga vetenskapliga verken” (s. 300) från Ingrid af Schulténs 1925 till Birgitta Holms 2007. En omfattande och synnerligen varierad forskning hamnar i bakgrunden genom sin undanskjutna placering. Tora Sandströms *En psykoanalytisk kvinnostudie* (1935) exempelvis förefaller ha varit relevant i sammanhanget. I fråga om de forskare som Björk trots allt hänvisar till är mönstret entydigt. Först resonerar hon själv och därefter inbjuder hon andra. Symptomatisk för ordningen i argumentationen är presentationen av Alison Jaggar. Redan i förordet mutar Björk in det tänkande som hon senare introducerar som just Jaggars. På samma vis resonerar Björk först själv med Locke eller Mill och avslutar därefter med att hänvisa till andra. Så följer andras kritik av kontraktstänkandet, bland andra C B Macphersons och Carole Patemans, efter det att Björk sagt sitt. Likaså resonerar hon om episoder ur dagboken, till exempel i fråga om kyssen, vilka redan Jette Lundbo Levy

och Holm beskriver, utan att först förhålla sig till dem. Hon nämner dem i förbifarten; den förra med namnet i omvänd ordning.

En annan viktig fråga är textens upplägg och delarnas relation till varandra och till helheten. Texterna, understyrker Björk, ska ”läsas på lika villkor”. Lockes och Mills texter ska inte läsas som överordnade, utan som jämlika Benedictssons. De förra ska inte heller betraktas som någon idéhistorisk bakgrund till de senare: ”Jag omsätter helt enkelt samma frågor” (s. 17), betonar hon. Begreppet *berättelser* antyder genreöverskridande och gör det möjligt att stilistiskt ställa texterna i bredd, men det är enligt min uppfattning inte tillräckligt för att binda dem samman. Björk själv pekar på en mängd diskrepanser texterna emellan. Bland annat framhäver hon att ’människan utan kropp’ är ”en *tankestruktur*” hos Locke och Mill, medan det är en *gestaltning* hos den skönlitterära författaren. Locke och Mill hamnar i ett annat läge än Benedictsson beroende på att motrösten verkar starkare i romanen och dagboken. Motrösten gör att dessa ”berättelser” ”störs eller motarbetas” (s. 17). Jag har redan påpekat att resultatet blir ”rent” eller ”skavigt” och hävdar med bestämdhet att det inte är möjligt att ställa de tre författarnas texter i bredd! Jag menar att texterna inte är tillräckligt sammanbundna eller anslutande för ett sådant tillvägagångssätt. Delen om Locke är intressant läsning i sig, men tillför egentligen ingenting till analysen av Benedictssons texter. Lockes syn på ägande till exempel skulle ha utvecklats mer för att få relevans för analysen av *Pengar*. Delen om Mill är mer motiverad. Benedictsson drömmer ovedersägligen om individuell suveränitet och refererar till Mill i *Stora boken*, om än endast i en passage, vilken redan Fredrik Böök lyft fram. Men frågan är om inte Benedictsson också inspirerats av senare uttolkare som Søren Kierkegaard eller Henrik Ibsen. Få paralleller upprättas mellan de tre huvudaktörerna, och när det väl sker framhålls Benedictsson som längre kommen i sitt tänkande. Hon anar det som Locke och Mill förnekade, och som inte heller hon själv velat erkänna, nämligen att ”en människa är sin själ och sin kropp – samtidigt” (s. 258).

Som jag redan antytt utgår undersökningen inte från någon specifik teori, även om Eagletons och Timpanaros teorier är underliggande. Naturligtvis finns teoretiska referenser, som Judith Butler och Karl Marx. Marx får en snubba för att han glömer kvinnorna, men blir för övrigt mildare behandlad än liberalerna. Ibland gör Björk okonventio-

nella, men verkningsfulla, sammansättningar så tillvida att kognitionsforskaren Peter Gärdenfors och Marx ställs bredvid varandra i ett resonemang om språkets makt.

Det idékomplex som stundtals framträder bredvid liberalismen är emellertid inte marxismen utan feminismen. Björk förhåller sig ständigt till den feministiska forskningen och är milt kritisk mot den. Enligt henne har feministerna varit så upptagna med den *könade* kroppen att de förbiset den *mänsliga* kroppen. Något inkonsekvent beskyller hon dem för att de överhuvudtaget "inte i speciellt stor utsträckning" ha ägnat sig åt "den biologiska kroppens betydelse för politisk teori" (s. 25). Symptomatiskt är att Björk själv undersöker den könade kroppen, främst den liberala manliga kroppen. Det liberala subjektet har nämligen "en manlig slagsida" (s. 21). Den kvinnliga kroppen blir utsatt för förakt i det liberalistiska tänkandet, konstaterar hon därefter. Benedictssons anteckningar vittnar om att hon "ville göra det som Simone de Beauvoir ett drygt halvsekel senare skriver att ingen kvinna *kan* göra: ställa sig utanför sitt eget kön" (s. 175). Kommentaren föranleder mig att reflektera över varför inte denna för ändamålet så passande teoretiker utnyttjats mer. Simone de Beauvoirs *Det andra könet* från 1949 refererar Björk för övrigt till endast i två noter, men det är viktiga sådana.

Den ena hänvisar till den för sammanhanget centrala föreställningen om transcendens och immanens, vilken i sig måste betraktas som könskodad. Den andra utgör en definition av kvinnoförtryck, något både Benedictsson och de Beauvoir drabbades av. Därför förnekar de båda den kvinnliga kroppen och, som en konsekvens av det, kvinnan i sig. Så är de Beauvoirs bok fylld av negativa beskrivningar av kvinnokroppen och de kvinnliga funktionerna. Benedictssons dagbok innehåller än värre bekännelser: "Jag tål icke qvinnor." eller "Jag vämjes vid qvinnor." (s. 188) Björk konkluderar att "om en kvinna erkänner sitt kvinnohat måste hon noga se till att hon inte själv hamnar i denna grupp" (s. 189). Benedictsson ville hellre vara man än kvinna och väddar till sin egen självförståelse i *Stora boken*: "Men jag är författare; är jag då icke också något af en man?" (s. 261) Den liberala framgångs- och individualistideologin kräver att den enskilda kvinnan själv vägrar att se sig som kvinna, slår Björk fast. I konsekvens med det drar hon slutsatsen att feminism och liberalism helt enkelt är på kollisionkurs. Utifrån feministiska kritiker hävdar hon att "den liberala doktrinen om indi-

vidualism krockar med centrala politiska frågor på den feministiska agendan" (s. 22). "Kvinnan kunde alltså inte vara vad en liberal menade med en individ. Ur ett sådant perspektiv", fortsätter Björk, "är det inte märkvärdigt att mannen som skrev 'liberalismens bibel' även författade feminismens viktigaste 1800-talsverk" (s. 104). Det är förvånande att Björk inte läser konspiratoriskt i detta fall. Mill var ju inte tvungen att skriva in kvinnorna i sitt emancipationsprojekt!

I fråga om feminismen finns också en märklig diskrepans: Lockes och Mills förhållande till feminismen diskuteras, men inte Benedictssons – åtminstone inte så ingående som kunde ha förväntats. Locke tar Evas parti för att frondera mot Adams överhöghet, men frågan är om Locke är feminist. Locke är tvingad till radikalitet, konstaterar Björk och påpekar att hans radikalitet dämpades efter hand. Mills *Förtrycket av kvinnorna* beskriver hon som feministisk, och Mill själv som feminist. Men han var inte feminist i hjärtat, avgör hon senare och hänvisar till hans "feministiska misslyckande" (s. 113). Mill motiverar nämligen en traditionell arbetsdelning mellan könen med att kvinnorna föder barn: "*Et tu, John Stuart Mill*" (s. 111). Benedictsson däremot var odelat kritisk mot kvinnosakskvinnorna. Enligt Björk ville hon helt enkelt inte tillhöra rörelser.

Noterbart är att Nina Björk, som var en av dem som introducerade genusbegreppet för en större publik med *Under det rosa täcket* (1996), aldrig använder det själv i sin nya bok, utom i ett undantag då hon refererar till Butler. Kön däremot är en allestädes närvarande parameter. Därtill utvidgar Björk diskussionen om kön till att också omfatta klass, helt i enlighet med Benedictssons tänkande. Hennes tankar skulle till och med kunna ingå i det moderna intersektionalitetstänkandet. I Benedictssons terminologi handlar det om kön och börd. Benedictsson ställer också klass och kön emot individen. Hon inser att det är lättare att undkomma klass än kön, betonar Björk. Kvinnoförtrycket upphäver tanken på att individen kan meritiera sig bort från sin position. Björk för en intressant diskussion om begreppet kvinnoförtryck i den not som refererats. Frågan är om hon betraktar kvinnoförtryck som synonymt med *könsideologi* och *könsbestämt tolkningsperspektiv* och om begreppen könsideologi och könsordning är synonyma – och därmed *ideologi* och *ordning*. Överhuvudtaget använder Björk begreppet *ordning* i en mängd betydelser utan att definiera det: könsordning, köns-

maktsordning, patriarkal ordning, pekuniär ordning, skriftens och skrivandets ordning, arbetets och prestationens ordning, religiös ordning och liberal ordning. Denna reflektion föranleder mig att övergå till en diskussion av några begrepp och uttryck. Stundtals använder Björk ord som står ut av stilistiska skäl såsom *räknenissefeminist* (s. 43), *okej* (s. 66, 78), *triggat* (s. 90), *gegga* (s. 254) och *sörja* (s. 116). Nyckelbegrepp använder hon inte sällan retoriskt så som i fråga om sanning och lögn.

Begreppen liberalism och modernitet har stundtals också närmast en retorisk funktion, även om de också är grundläggande i diskussionen. Första gången presenterar Björk liberalismen helt enkelt som ”ett sätt att uppfatta den sociala världen” (s. 11). Lite längre fram preciserar hon: ”Vi skulle naturligtvis också mer hårdfört kunna hävda att liberalism är det program som liberala partier går till val på.” (s. 19) Senare talar hon om ”moderna liberalt demokratiska stater” (s. 46), dock utan att ange vilka hon avser. Politiska referenser blandas med allmänt refererande till liberala föreställningar som den om ”det moderna liberala subjektet” (s. 104), eller mindre preciserat ”den liberala fantasin” (s. 83) eller ”det liberala hjärtat” (s. 76). Liberalism synes stå för allt och intet.

Begreppet modernitet applicerar Björk i många olika sammanhang, men det blir inte heller definierat. Ofta refereras till moderniteten som ett fenomen som uppstår vid artonhundratalets mitt eller något senare. Björk hänvisar till 1880-talet som ”tröskeln till en ny, modern och liberal tid” (s. 212). Samtidigt applicerar hon fenomenet modernitet på 1600-talsmänniskan Locke och beskriver hans text som ”en modernitetens urtext” (s. 37). Locke är alltså modern drygt två hundra år i förväg. Frågan är vad moderniteten står för i Björks text. Enligt Holms definition i biografien betecknar moderniteten platsen ”där ’individerna har lösgjort sig ur kollektivet och blivit medveten om sig själv’” (s. 130). Björk ger ingen definition. Holms skulle emellertid passa utmärkt på Benedictsson.

Från denna diskussion om begrepp ska jag övergå till en diskussion om ett enskilt ord: ”Vad ordet sentimental gjorde” är en rubrik i vilken Björk följer detta ord, bland annat med hjälp av Austins talaksteorier. De inkluderar föreställningar om performativa yttranden, vilka handlar om vad orden gör. Ordet i fråga är *sentimental*, vars betydelse i Nationalencyklopediens ordbok lyder ”överdrivet känslösam, gråtmild, hjärtnupen”. Hela Björks resonemang bygger på att ordet skulle vara kvinnligt ko-

dat. Utgångspunkten är att Lundegård beskrivit Benedictssons text som sentimental: ”Lundegård berättar helt enkelt för Benedictsson att hennes verk är *kvinnligt*.” (s. 197) Min fråga är varför ordet med nödvändighet skulle vara kvinnligt. Ordboken hänvisar till tre exempel, varav två är manligt kodade: ”Han blev sentimental när han tänkte på sin första kärlek”, ”den gamla sentimentala dammen fick tårar i ögonen”, ”han blev alltid sentimental efter en flaska vin”. Kuriöst nog beskriver Benedictsson själv sin far som sentimental som det framgår av Holms biografi. I en analys av Viktor Rydbergs diktning under rubriken ”Tillbaka till tårarna” i antologin *Våra favoriter bland Rydbergs dikter* (2008) beskriver Paul Tennegart, med referens till *Poetics Today* (2000), diktningen vid Rydbergs tid som utpräglat sentimental och hänvisar till manliga poeter som Browning och Swinburne. Jag menar att det handlar om genre och tid snarare än om kön. Möjligtvis ska sentimentalt betraktas som ett nedsättande omdöme, men inte på grund av någon könskod.

Slutligen ska jag något kommentera Björks läsningar av Benedictssons texter, vilka inte väcker lika många frågor. Analyserna fungerar väl i förhållande till de föreställningar som presenteras och illustrerar utmärkt de resonemang som förs. Läsningen av *Pengar* inleder Björk med frågan om det är ett optimistiskt verk i enlighet med tolknings-traditionen. Detta har varit viktigt i den feministiska forskningen med företrädare som Karin Westman Berg, Christina Sjöblad och Ebba Witt-Brattström. De har lyft fram romanen ”som en optimistisk skildring av en frihetslängtande kvinna”. ”Genom att gestalta ett realiserbart alternativ” slutar romanen i hopp, skriver Jytte Nielsen 1986 (s. 129). Det positiva framstår emellertid inte så entydigt, vilket framgår av att romanen ju också rubricerats som desillusionsroman. Björk understryker detta förhållande under rubriken ”Sanningen som försvann”: ”Viktoria Benedictssons roman avslöjar lögnerna, fraserna, skenet. [---] Någonting avvissas som onekligen i romanen – *men ingenting framvisas som alternativ till det avvisade*. [---] Den vill sanningen, men visar att det inte finns någon sanning att nå.” (s. 158) Björk lyfter fram både Lundbo Levy och Holm, men ger den förra fel och den senare rätt. Hon påstår bestämt att Lundbo Levys analys av Selmas utveckling inte stämmer, eftersom den är alldeles för positiv. Faktum är att Lundbo Levy skriver om Selmas nya liv som en realitet, vilket är att dra förhastade slutsatser. Vid romanens

slut är flykten från äktenskapet och mannen ännu en icke realiserad idé. Emellertid tycks Björk, då hon ger medhåll åt Holm, inte ta hennes anmärkningar ad notam. Holm antyder nämligen något positivt med Selmas utveckling då hon formulerar att "hon är i färd med att sätta på sig autonomins klädekläddräkt" (s. 171).

För att utveckla diskussionen ytterligare hade Björk i högre grad kunnat utnyttja Lockes resonemang om privategendomens karaktär och samtidigt nya rön från det forskningsfält som betecknats New Economic Criticism. Mig förefaller romanen dock handla mindre om pengar och värde än om just sken och verklighet. Björk skriver själv om "sammanblandningen mellan *är* och *synes vara*" (s. 156) och fortsätter: "Selmas råd till Elvira är inte en lektion i självständighet. Det är en lektion i förställning." (s. 160) Med utnyttjande av performativitetsteorier hade romanens tematisering av förställning kunnat utvecklas ytterligare. Teatermetaforer antyder också Björk genom att åberopa teaterkupper och arrangerad konst, men utvecklar inte resonemangen. Däremot beskriver hon utförligt blickars betydelse i romanen. Jette Lundbo Levys i *Dobbeltblikket* från 1980 (på svenska 1982) är det arbete som ligger närmast hennes eget enligt Björk själv. I sammanhanget hade det varit motiverat att förklara vad Lundbo Levy avser med sitt titelbegrepp "den dubbla blicken". Björk frågar hur "denna *de andras blick*, som får så avgörande makt över Selma" ser ut (s. 137) och konstaterar att "hon existerar bara genom blicken på sig själv" (s. 147). Beprövat är att ställa två kvinnor emot varandra så som med fallet Selma och Elvira. Tidigare prövad är analysen av de första meningarna; en sådan gjorde redan för femton år sedan Inger-Lise Hjort-Vetlesen i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*.

Dagböckerna handlar om Benedictsson som författare och kvinna respektive om mötet mellan Benedictsson och Brandes. Det senare "är ett slags fallstudie över den nödvändiga relationella subjektivitet som är människans" (s. 225) och fungerar som en ytterligare konklusion av den tes Björk slår fast redan från början. Vidare strukturerar hon analysen genom att skapa kategorier eller strategier som styrde Benedictssons skrivande. Bland annat gällde det för henne att erkänna existensen av en könsideologi, alltså ett kvinnoförtryck, att skilja jaget från denna ideologi och att självuppfostra sig bort från ideologin. Benedictsson fantiserar om möjligheten att inom ideologin själv inta en annan position än kvinnans. Det är alltså inte fråga om att

rasera systemet utan att som enskild ta sig ur det. Konkret handlar det om att konstruera arbetet som ett rum utanför ideologin om kön. Men, tvingas Björk konstatera: "Könsideologin tränger sig på, bultar på dörren till det frihetens rum hon har sett arbetet som. Det är förödande för henne. Så förödande att hon önskar sig död." (s. 260)

Opponentens uppgift är att läsa kritiskt och peka på problem i texten. Jag har nu framfört kritik emot enskildheter, emot vissa metoder, vissa begrepp och vissa läsningar. Likväl är mitt övergripande omdöme att det är en mycket intressant och spännande text. Som "berättelse" är den synnerligen läsbar och läsvärd. Nina Björk lyckas med den svåra uppgiften att blåsa liv i kanske något stela texter och läsa dem på ett nytt sätt. Hon skriver entusiastiskt: "Säga vad man vill om *Two Treatises*, men händelselös är denna berättelse i alla fall inte." (s. 71) Händelselös är inte heller denna avhandling. Nina Björk har modet att gå i dialog med filosofins stora manliga hjältar och göra något självständigt av texterna. Vad gäller Benedictssons texter är läsningen kanske inte ny, men den berättas på ett nytt och personligt sätt och kommer därigenom att ge ytterligare nytt liv till den ständigt pågående debatten om Benedictssons författarskap. Den är också ett viktigt bidrag till Benedictssonforskningen, som har en lång tradition. Lundbo-Levy, Sjöblad och Holm ingår naturligtvis i denna. Larssons senaste tillskott, *Hennes döda kropp*, tar kronologiskt vid där Björk slutar.

Som jag framhållit anger Nina Björk flera syften. Hon travestierar Benedictssons ofta refererade "jag vill skriva om kvinnor" (s. 262) genom sin första avsiktsförklaring i förordet: om detta ville jag skriva. Det märks tydligt att Björk verkligen vill skriva, och jag tror att hon skrivit till en något bredare publik än som är vanligt i avhandlings-sammanhang. Ofrånkomligt är därför till sist att reflektera över boken som avhandling. I förordet beskriver Björk "en avhandlings begränsade ram" och "dess tillhörande genrekrav på något slags vetenskaplighet" (s. 11). Jag ifrågasätter inte denna avhandlings vetenskaplighet, men invänder emot dess essäistiska språk och stil. Samtidigt måste jag erkänna att den vidgar ramarna för genren och gör den lite mindre begränsad. Ändå tycker jag avhandlingen kommer till sin rätt i högre grad om den betraktas som en vetenskaplig essä. *Fria själar. Ideologi och verklighet hos Locke, Mill och Benedictsson* är ovedersägligen icke-konventionell – och kanske därför så lätt och roligt att läsa!

Fria själar driver en tes och slår fast att mänskligt oberoende inte finns. Kroppen är ofri och kan således inte hårbärga en fri själ: ”en själ kan inte vara fri i en kropp som är bunden” (s. 258). Nina Björk arbetar konsekvent med negationer och med ironi. Borde då inte titeln istället ha varit *Ofria själar*?

Bibi Jonsson

Axel Lindén, *Förnimmelser. En fenomenologisk analys af Herman Bangs författarskap*. ellerströms. Lund 2009.

Man kan danne sig et overblik over Axel Lindéns afhandling ved at stille de tre metodiske grundspørgsmål: *Hvad, hvordan og hvorfor*.

Hvad er altså materialet? Afhandlingen har sit hovedmateriale i den danske impressionistiske/realistiske forfatter Herman Bangs (1857–1912) mest kendte romaner og enkelte noveller, men også i Maurice Merleau-Pontys (1908–1961) fænomenologiske skrifter. Og hensigten er ved hjælp af Merleau-Ponty at udpege fornemmelser, tvetydigheder og ubestemtheder i Bangs tekster.

Man kan derpå spørge til, hvordan materialet overordnet er analyseret? Afhandlingen ønsker at være ikke-konventionel i forhold til den etablerede forskning. Den vil skabe en ny tilgang hinsides tolkning og litteraturhistorisk placering. I en indledning om hensigten med at søge fornemmelser, tvetydigheder og ubestemtheder, eksemplificeret ved en mønsternovelle ”Chopin”, sættes denne søgen, som analysemåden går ud på, i forbindelse med fænomenologien. Der spørges i hvert teksteksempel efter en række genkommende forhold: Synsfornemmelser, duftfornemmelser, hud/berøringsfornemmelser, hørefornemmelser og andre sansninger. Det gøres der, idet litteratur og fornemmelser sidestilles. Fornemmelserne opregnes derpå i deres forskellige art og forklares i forhold til det værk, de optræder i uden dog at blive sammenfattet til egentlige tolkende påstande om dette værk end-sige Bangs hele forfatterskab. Analysernes egentlige mål er at påpege tvetydigheder undervejs i teksternes fremfærd, ja man kan sige at ”tvetydighed” som ord går igen på hver side af afhandlingen, og at den selv har påvisningen af dette forhold som succeskriterium for analyserne.

Endelig kan man i sådan overordnet tilgang spørge til afhandlingens ’ideologi’ ved at søge svar på, hvorfor materialet er analyseret på denne vis?

Afhandlingens fjende nummer 1 er den normale tolkende fremfærd over for litteratur. En sådan fremfærd kaldes ”terapeutisk”, og op imod denne sætter afhandlingen en anden lyttende fremgangsmåde i læsningen af litteratur. Det store mål for afhandlingen er således at stemme litteraturlæsningen om til en sådan lyttende væremåde inden for tekstens eget univers, og den ønsker i forlængelse heraf at bekæmpe entydig tolkning og læsning, som ikke åbner mulighed for andre sammenhænge og betydninger. Der skal ikke forklares, tolkes eller bestemmes, tværtimod skal ubestemtheder i vid forstand opsøges, fordi der, som det siges med Merleau-Ponty, ”her-sker et ubestemtheds-princip i den menneskelige tilværelse”. Hensigten er via Bangs forfatterskab at åbne for denne nye læsemåde, men det er tydeligt, at andre forfatterskaber kunne være valgt, da hoved-målet mere end Bangs forfatterskab er, at præcisere fænomenologisk tekst-læsning som den lyttende fremfærd, og at stille den op mod andre fænomenologiske analyse-måder, som dog ikke gennemgås.

Der er tydeligvis forskellige fænomenologiske traditioner i Sverige og i Danmark. I Sverige forbindes man sig gerne med den såkaldte ’Geneve-skole’s’ temalæsning (Richard, Starobinski m.fl.), medens man i Danmark tager udgangspunkt i Roman Ingardens (*Das litterarische Kunstwerk*, 1931) noget mere tekstanalytiske fremfærd. Min stillingtagen til afhandlingen vil i det følgende basere sig på denne modsætning, men jeg vil straks skynde mig at sige, at ’stemninger og fornemmelser’ er et meget interessant felt også for fænomenologien som filosofi, idet de befinder sig på overgangen mellem før-sproglighed og sprogligt artikuleret udtryk. Axel Lindéns afhandling er derfor uhyre interessant ved at vove sig ud i dette felts litterære udtryk specielt i Herman Bangs skrivemåde.

Påvisningen af syns-, høre- og berøringsfornemmelser er afhandlingen igennem ganske pålidelige og viser, dog uden at sige det eksplicit, at Herman Bang har haft en intention om at beskrive det menneskelige gennem sådanne bestræbelser. Bogen åbner for et ikke ukendt, men dog lidt betrådt, område i Bangs impressionisme, som han selv formulerede som ”den i Handlen omsatte Tanke” (”Impressionisme. En Replik”. *Tilskueren* Kbh. 1890). Ligeledes er det fint, at forsøge at anvende Merleau-Pontys kropstænkning på litteratur, skønt den i sit udspring med henblik på kunst var mere orienteret mod maleriet end mod ordkunstværket. Længst ude fører Axel Lindén denne anvendelse af kropstænkningen videre som